

پردیس دانشگاه تبریز

گروه علوم تربیتی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد در رشته علوم تربیتی گرایش

برنامه ریزی درسی

عنوان

بررسی جایگاه روش‌های فعال تدریس در فرایند تعلیم و تربیت از دیدگاه

قرآن کریم

اساتید راهنما

دکتر یوسف ادیب

دکتر اصغر نقدی

پژوهشگر

هانیه آزمایش

شهریور ۹۵

نام: هانیه	نام خانوادگی: آزمایش
عنوان پایان نامه کارشناسی ارشد: بررسی جایگاه روش های فعال تدریس در فرایند تعلیم و تربیت از دیدگاه قرآن کریم	
اساتید راهنما: دکتر یوسف ادیب - دکتر اصغر نقدی	استاد مشاور: -
مقطع: کارشناسی ارشد	رشته: علوم تربیتی
گرایش: برنامه ریزی درسی	دانشگاه: تبریز
دانشکده: علوم تربیتی و روان شناسی	گروه: علوم تربیتی
تاریخ فراغت از تحصیل: شهریور ۱۳۹۵	تعداد صفحات: ۲۱۳
کلمات کلیدی: آیات تربیتی قرآن کریم، روش های تدریس، روش های فعال تدریس، فنون تدریس.	
<p>چکیده</p> <p>هدف پژوهش حاضر شناسایی جایگاه روش های فعال تدریس در فرایند تعلیم و تربیت از دیدگاه قرآن کریم می باشد. این پژوهش از نوع توصیفی - استنتاجی بوده و با مراجعه به کتب و منابع در دسترس و معتبری که حاوی مطالب مورد نظر در ارتباط با موضوع می باشد، اطلاعات لازم استخراج گردیده است. در این پژوهش، کلیه منابع و مراجع مرتبط با قرآن کریم و روش های فعال تدریس به عنوان جامعه ی پژوهش محسوب شده به علاوه در انجام پژوهش، نمونه گیری به عمل نیامده و تمامی منابع و مراجع موجود و در دسترس، اعم از کتب، مقالات و گزارش های پژوهشی مورد بررسی قرار گرفته است. جمع - آوری اطلاعات، به صورت فیش برداری از آیات قرآن کریم و ترجمه آیات، کتب تفسیر، کتب تعلیم و تربیت اسلامی و کتب روش های تدریس و مقالات تربیتی تهیه شده در این زمینه، انجام یافته و سپس بر اساس سؤالات مطرح شده در پژوهش، مورد شناسایی و طبقه بندی قرار گرفته و نتایج ذیل حاصل شده است:</p> <p>در خصوص روش های فعال و تربیتی قرآن کریم باید گفت: تأکید اصلی این روش ها بر استدلال و تفکر می باشد. و تمامی این آیات، هدفمند و در رابطه با اثبات توحید، معاد، نبوت، و مسائل اخلاقی می باشند و هیچ آیه و روشی بدون پاسخ و نتیجه رها نشده است.</p> <p>و نیز در بررسی های به عمل آمده، مشخص گردید که روش های فعال پرسش و پاسخ، مباحثه، ایفای نقش، یادسپاری، گردش علمی و تفحص گروهی، نمایشی، آزمایشگاهی، بارش فکری، و همچنین استفاده از مثل و تشبیه، قصه گویی، تذکر و موعظه، و تشبیر و انذار از جمله روش ها و تکنیک های به کار رفته در قرآن کریم می باشد؛ که از بین آن ها، روش های پرسش و پاسخ، مباحثه، استفاده از مثل و تشبیه، و داستان گویی بیش تر از سایر روش ها مورد استفاده قرار گرفته اند.</p> <p>همچنین از روش ها و فنون سفارش شده، می توان به روش مباحثه و مجادله، دعوت به تفحص گروهی در تاریخ، موعظه و تذکر، انتخاب اسوه و الگو، و تشویق اشاره نمود. و توجه به اصل مهر و محبت در تعلیم و تربیت، مرحله ای بودن تربیت، استفاده از روش های ترکیبی، و بدیعه پردازی و نوآفرینی در کل متن قرآن کریم از جمله ویژگی های مهم روش های تدریس در قرآن کریم می باشد.</p>	

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات پژوهش

- ۱-۱ مقدمه ۸
- ۲-۱ بیان مسئله ۱۱
- ۳-۱ اهمیت و ضرورت تحقیق ۱۵
- ۴-۱ اهداف پژوهش ۱۸
- ۵-۱ سؤال‌های پژوهش ۱۸
- ۶-۱ تعریف مفاهیم و اصطلاحات ۱۸

فصل دوم: ادبیات و پیشینه تحقیق

- ۱-۲ مقدمه ۲۱
- ۲-۲ تدریس ۲۱
- ۳-۲ روش تدریس ۲۷
- ۴-۲ فن یا تکنیک ۳۰
- ۵-۲ نظریه‌های تدریس ۳۱
- ۶-۲ راهبردهای تدریس ۳۶
- ۷-۲ راهکارهای کاربردی تدریس ۳۹
- ۸-۲ رویکردهای تدریس ۴۲
- ۸-۲-۱ تدریس مستقیم و انواع آن ۴۴
- ۸-۲-۲ تدریس غیرمستقیم ۴۷
- ۹-۲ فرایند تدریس - یادگیری فعال ۴۸
- ۱۰-۲ تدریس تعاملی ۵۱
- ۱۱-۲ یادگیری و کاربرد آن در تدریس ۵۵

- ۱۲-۲ بررسی تعاریف یادگیری بر مبنای دیدگاه‌های رفتارگرایی، شناخت‌گرایی، و انسان‌گرایی ۵۸
- ۱۳-۲ چپستی و دامنه عمل ساخت‌گرایی در یاددهی و یادگیری ۶۲
- ۱۴-۲ قوانین یادگیری ۶۷
- ۱۵-۲ موانع یادگیری ۶۹
- ۱۶-۲ شرایط مؤثر در یادگیری ۷۰
- ۱۷-۲ روش‌های فعال تدریس و شاخص‌های آن‌ها ۷۲
- ۱۷-۲-۱ اصل تفکر در روش‌های فعال تدریس ۷۲
- ۱۷-۲-۲ الگوهای تدریس و مهارت‌های تفکر ۷۷
- ۱۷-۲-۳ روش حل مسأله ۷۸
- ۱۷-۲-۴ روش استقرایی ۸۱
- ۱۷-۲-۵ روش یادسپاری ۸۶
- ۱۷-۲-۶ روش پرسش و پاسخ ۸۸
- ۱۷-۲-۷ روش مباحثه (بحث گروهی یا روش شاگرد - استادی) ۹۱
- ۱۷-۲-۸ روش ایفای نقش ۹۵
- ۱۷-۲-۹ الگوی تدریس بدیعه پردازی ۹۸
- ۱۷-۲-۱۰ الگوی مبتنی بر بارش فکری ۱۰۲
- ۱۷-۲-۱۱ روش آزمایشگاهی ۱۰۶
- ۱۷-۲-۱۲ روش نمایشی ۱۰۷
- ۱۷-۲-۱۳ الگوی تدریس گردش علمی و تفحص گروهی ۱۰۹
- ۱۸-۲ تعلیم و تربیت اسلامی و روش‌های آن ۱۱۱
- ۱۸-۲-۱ روش عملی ۱۱۲
- ۱۸-۲-۲ روش عقلانی ۱۱۳
- ۱۸-۲-۳ معرفی اسوه و الگو ۱۱۴
- ۱۸-۲-۴ قصه‌گویی ۱۱۵
- ۱۸-۲-۵ تیشیر و انذار ۱۱۹

- ۱۲۰-۲-۱۸ موعظه و تذکر ۱۲۰
- ۱۲۱-۲ پیشینه تجربی ۱۲۱
- الف: پژوهش‌های انجام یافته در داخل کشور ۱۲۱
- ب: پژوهش‌های انجام یافته در خارج کشور ۱۲۹

فصل سوم: روش پژوهش

- ۱-۳ مقدمه ۱۳۲
- ۲-۳ روش پژوهش ۱۳۲
- ۳-۳ جامعه پژوهش ۱۳۲
- ۴-۳ روش گردآوری اطلاعات ۱۳۳
- ۵-۳ روش تجزیه و تحلیل یافته‌ها ۱۳۳

فصل چهارم: یافته‌های پژوهش

- ۱-۴ مقدمه ۱۳۵
- ۲-۴ دعوت به تفکر یکی از روش‌های مهم تعلیم و تربیت در قرآن کریم ۱۳۵
- ۳-۴ روش پرسش و پاسخ در قرآن کریم ۱۴۱
- ۴-۴ روش یادسپاری در قرآن کریم ۱۵۱
- ۵-۴ روش مباحثه (بحث گروهی) در قرآن کریم ۱۵۶
- ۶-۴ روش ایفای نقش در قرآن کریم ۱۵۹
- ۷-۴ دعوت به گردش علمی و تفحص گروهی در تاریخ ۱۶۵
- ۸-۴ روش آزمایشگاهی در قرآن کریم ۱۶۷
- ۹-۴ روش نمایشی در قرآن ۱۶۹
- ۱۰-۴ روش بارش فکری در آیات کلام وحی ۱۷۰
- ۱۱-۴ تکنیک‌های تدریس در قرآن کریم ۱۷۲
- ۱۱-۴-۱ تذکر و موعظه در قرآن ۱۷۲

۱۷۵..... ۲-۴-۱۱ مثل و تشبیه در قرآن

۱۸۰..... ۳-۴-۱۱ تبشیر و انذار در قرآن

۱۸۲..... ۴-۴-۱۱ قصه‌گویی در قرآن کریم

فصل پنجم: بحث و نتیجه‌گیری

۱۸۷..... ۵-۱ مقدمه

۱۸۷..... ۵-۲ نتایج سؤال‌های پژوهش

۱۹۸..... ۵-۳ محدودیت‌های پژوهش

۱۹۸..... ۵-۴ پیشنهادهای پژوهش

۱۹۹..... ۵-۵ پیشنهادهای کاربردی پژوهش

۲۰۰..... منابع

فهرست جداول

- جدول ۱-۲ طرح نظریه تدریس وحدت یافته؛ منبع: شعبانی (۱۳۸۲) ۳۴
- جدول ۲-۲ طبقه‌بندی روش‌های تدریس بر مبنای کنترل و روش ارائه؛ منبع: فتحی آذر (۱۳۹۱) ۴۸
- جدول ۳-۲ تفاوت دو دیدگاه رفتارگرایی - شناخت گرایی؛ منبع: ادیب (۱۳۸۹) ۵۸
- جدول ۴-۲ تفاوت سه دیدگاه رفتارگرایی، شناخت گرایی، و انسان گرایی؛ منبع: لافرانسوا (۱۹۹۷)،
نقل از فتحی آذر (۱۳۹۱) ۶۱
- جدول ۵-۲ تفاوت روش استقرایی و قیاسی؛ منبع: فتحی آذر (۱۳۹۱) ۸۶
- جدول ۶-۲ کاربرد روش نمایشی؛ منبع: کالت (۱۹۷۳)، نقل از فتحی آذر (۱۳۹۱) ۱۰۸

فصل اول

کلیات پژوهش

قرآن کریم در طول تاریخ علم و تمدن اسلام، همواره منبع مهم تحقیق و پژوهش برای اندیشمندان اسلامی بوده است و از این رهگذر، علوم و رشته‌های متعددی پایه-گذاری شده و در گذر زمان به رشد و بالندگی رسیده‌اند. همچنین این کتاب، مهم‌ترین معیار برای سنجش و قضاوت در مورد علومی بوده است که از طریق ترجمه یا غیر آن به جامعه‌ی اسلامی راه یافته‌اند (عباس نژاد، ۱۳۸۴).

این کتاب الهی، می‌تواند بشریت را در هر زمانی به صراط مستقیم رهنمون گردد و به همه‌ی طبقات جامعه‌ی انسانی در هر سن و سالی رهنمودهای انسان‌ساز ارائه دهد. لذا بشر برای درمان تمام آلامی که زندگانی انسانی و معنوی او را تهدید می‌کند، ناگزیر است به قرآن پناه آورد تا هدف والا و ایده‌های عالی خود را تحقق بخشد (حجتی، ۱۳۵۷). یکی از مهم‌ترین روش‌های قرآن در هدایت بشر، واداشتن وی به تفکر و اندیشیدن می‌باشد؛ به طوری که در این کتاب آسمانی اندیشیدن از اوصاف خردمندان به شمار آمده است:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَبْصَارِ

همانا در آفرینش آسمان‌ها و زمین و آمد و شد شب و روز، نشانه‌هایی برای خردمندان وجود دارد (آل عمران/۱۹۰).

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

همان‌ها که خدا را در حال ایستاده و نشسته، و آن‌گاه که بر پهلو خوابیده‌اند، یاد می‌کنند؛ و در اسرار آفرینش آسمان‌ها و زمین می‌اندیشند؛ (و می‌گویند): بار الها! اینها را بیهوده نیافریده‌ای؛ منزهی تو! ما را از عذاب آتش نگه دار (آل عمران/ ۱۹۱).

در سوره‌ی الرحمن نیز ۳۱ بار انسان به تفکر فراخوانده شده است؛ به طوری که خداوند سبحان، فهرستی از موجودات جهان آفرینش و مجموعه‌ای از نعمت‌های مادی و معنوی خود را اعم از دنیا و آخرت، انسان و فرشته و جن، آفرینش انسان و سیر کمالی او، بهشت و سعادت‌های ابدی، نعمت‌های ظاهری و باطنی و ... بیان فرموده و در هر بار با

تکرار جمله‌ی «فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَان» «پس کدامین نعمت‌های پروردگارتان را تکذیب می‌کنید؟! انسان را به تفکر واداشته است. نکته‌ی قابل توجه این است که در صدر این سوره، پس از ذکر صفت رحمانیت خداوند، سخن از تعلیم قرآن به میان آمده است. الرَّحْمَنَ (۱) عَلَّمَ الْقُرْآنَ (۲) خَلَقَ الْإِنْسَانَ (۳) عَلَّمَهُ الْبَيَانَ (۴). این آیات نورانی نشانگر این نکته است که قرآن کریم، مهم‌ترین و پربارترین نعمت الهی است و انسان تنها در سایه‌ی تعلیم خداوند و درک و تلقی قرآن، به کمال نهایی خویش می‌رسد و تا قرآن نباشد، کسی به مقام انسانیت راه نمی‌یابد (جوادی آملی، ۱۳۹۳).

یکی دیگر از سنت‌های تربیتی الهی در این کتاب، این است که بشر را از راه نشان دادن طریق و روش، به سوی سعادت حیاتش هدایت می‌کند.^۱ به بیان علامه‌ی طباطبایی^(ره) «بر خداوند لازم و واجب است سبیل قاصد و راه مستقیم را برای بندگانش معین کند، تا آن راه، ایشان را به سعادت و رستگاری بکشاند»^۲ و برای این منظور پیامبران خویش را با کتب آسمانی برانگیخته است. زیرا تنها در پرتو وجود راه و روش مناسب در زندگی، دستیابی به هدف غایی آفرینش امکان پذیر است و برای موفقیت در انجام کارها اتخاذ روش مناسب ضروری است. چنانچه خداوند در آیه‌ی ۱۸۹ سوره‌ی بقره می‌فرماید: «لَيْسَ الْبِرَّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى وَأَتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» «کار نیک، آن نیست که از پشت خانه‌ها وارد شوید؛ بلکه نیک‌ی این است که پرهیزگار باشید. و از در خانه‌ها وارد شوید و تقوا پیشه کنید، تا رستگار گردید. »

بنابراین هر نوع فعالیت انسانی، برای رسیدن به اهداف مطلوب و از پیش تعیین شده، ناچار از روش مناسب و نظام‌داری است که با توجه به عوامل و شرایط حاکم بر آن فعالیت انتخاب می‌شود.

۱- المیزان، ج ۸، ص ۱۳۴

۲- المیزان، ج ۱۹، ص ۳۹۵

خداوند متعال نیز در قرآن شریف که کتاب هدایت و تربیت است، روش‌های متعددی را برای تربیت انسان سفارش کرده و یا به‌کار گرفته است. از روش تحول باطن از طریق اعطای بینش و دعوت به ایمان و روش تغییر ظاهری برای ایجاد تحول درونی گرفته تا روش مناظره و مباحثه و موعظه و روش عملی و گفتاری، در قرآن شریف مورد تأکید قرار گرفته است (نقدی، ۱۳۸۹).

با توجه به این مهم، که تعلیم و تربیت در سرنوشت جامعه و در تمام مراحل پیشرفت آن سهمیم بوده و خود نیز همواره گسترش یافته است و همچنین حامل و ناقل شریف‌ترین آرمان‌های بشری بوده و پیوندی ناگسستنی با بزرگ‌ترین پیروزی‌های جوامع بزرگ تاریخ بشر داشته است؛ لذا لازم است با توجه به موقعیت و شرایط حاکم بر تعلیم و تربیت، روش مناسبی برگزیده شود تا اهداف مطلوب در جریان آن میسر گردد (صفوی، ۱۳۸۵).

یکی از اهداف تعلیم و تربیت، تکوین شخصیت افراد برای کسب مهارت‌های اساسی زندگی است. در این زمینه، ارتقاء قدرت مدیریت، برنامه‌ریزی و کنترل از محورهای مهم به حساب می‌آید و در جهت نیل به این اهداف، انتخاب روش‌های فعال تدریس زمینه‌های مناسب را فراهم خواهد آورد (ادیب نیا، ۱۳۸۹).

انتخاب روش‌های فعال تدریس موجب می‌شود که معلمان به‌جای این‌که وقت کلاس را صرف انتقال اطلاعات و یادآوری آن‌ها کنند، چهارچوبی را انتخاب نمایند که موجب تقویت علاقه‌ی دانش‌آموزان، چالش‌فرایندهای فکری و ایجاد فضایی شود که در آن محتاط و انفعالی بودن جای خود را به تفکر فعال و تبادل نظر دهد (فریره^۱، ۱۳۶۸).

پروژه‌ی حاضر نیز با توجه به اهمیت روش‌های فعال تدریس و با عنایت به آیه‌ی

۳۸ سوره‌ی مبارک انعام که می‌فرماید: «ما فرَطْنَا فِي الْكِتَابِ^۲ مِنْ شَيْءٍ» «ما در کتاب (قرآن) از چیزی فروگذار نکردیم.» و آیه‌ی ۸۹ سوره‌ی مبارک نحل که می‌فرماید: «و نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تَبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ» «و نازل کردیم بر تو کتاب (قرآن) را که بیان‌کننده‌ی هر چیزی است.» قصد دارد جایگاه روش‌های فعال تدریس را در قرآن بررسی نماید.

۱. Freire

۲- یکی از معانی کتاب در این آیه، قرآن است. بدین معنی که: قرآن چون کتاب هدایت است، از این‌رو در آن

تمامی آنچه سبب سعادت دنیا و آخرت است، بیان شده است. المیزان، ج ۷، ص ۱۱۵.

۱-۲ بیان مسأله

در فرایند فعالیت‌های آموزشی، معلمان و مدیران مدارس عناصر اصلی و کلیدی تحول نیروی انسانی محسوب می‌شوند. بنابر این باید از کارایی و اثربخشی لازم برخوردار باشند. معلمان در امر آموزش کارآمد و اثربخش‌اند که با نظریه‌ها، مبانی، اصول و روش‌های تعلیم و تربیت آشنا باشند و با بینشی هنرمندانه و اقتضایی، محیطی را فراهم سازند که به جای انتقال اطلاعات و تحمیل اندیشه، احساس امنیت، شایستگی، خودکنترلی و خودتحویلی را در دانش‌آموزان تقویت کنند تا آن‌ها بتوانند خودشان معمار تعلیم و تربیت خود باشند (شعبانی، ۱۳۹۱).

این در حالی است که بسیاری از شیوه‌های آموزشی مورد قبول، متأثر از روش‌های تدریس گذشته و مبتنی بر دیدگاه‌های سنتی هستند که به‌طور اساسی، تدریس را عمل «بیان» و عرضه‌ی واقعیت‌ها و اطلاعات به دانش‌آموزان قلمداد می‌کنند (حسینی رامشه، ۱۳۷۷). اما آموزش سنتی به صورت عرضه‌ی نظام‌های درسی مستقل و مجزا، نمی‌تواند جوابگوی نیازهای آموزش در قرن بیست و یکم باشد (ادیب‌نیا، ۱۳۸۹).

در جهان امروز پا به پای دگرگونی‌های پرشتاب و توسعه‌ی حیرت‌آور دانش و فناوری و فرهنگ، آموزش دانش و فناوری توسعه و تحول یافته است. با بررسی‌های علمی، اهمیت روزافزون روش‌های آموزش همچون دیگر دانش‌ها و پژوهش‌ها روز به روز بیشتر نمایان می‌گردد و همگامی با پیشرفت‌های جهان پویای معاصر، تنها از راه آموزش و تعلیم و تعلم دقیق، امکان‌پذیر است (فتحی‌آذر، ۱۳۹۱).

تعلیم و تربیت در عصر جدید درباره‌ی نحوه‌ی یادگیری افراد، مفهومی از تدریس ارائه می‌دهد که بر پرورش دانش‌آموزان «فکور» تأکید می‌ورزد؛ دانش‌آموزانی که قدرت شناخت و استفاده از آموخته‌های خود را دارند. و آن روش مؤثر و جدید «روش تدریس فعال» می‌باشد (آقازاده، ۱۳۸۶).

مطالعه یک مبحث علمی وقتی ارزش دارد که فرد در اثر این امر تغییرات اساسی در رفتار خود ایجاد کند. فراگیری فیزیک محدود به این نیست که فرد چند نظریه را به‌خاطر بسپارد و از این طریق سطح معلومات خود را بالا برد. او باید در ضمن تحلیل نظریات

مسائل اساسی علمی را تشخیص دهد، نحوه‌ی بیان مسائل را بیاموزد، طرز جمع‌آوری مدارک و دلایل را از طریق مشاهده و آزمایش و همچنین از طریق مطالعه نظریات دانشمندان و به‌کار انداختن قدرت تفکر خود بیاموزد، نحوه‌ی تدوین فرضیه‌ها یا نظریه را فراگیرد و چگونگی بررسی و ارزیابی فرضیه‌ها یا انتخاب بهترین فرضیه را نیز بیاموزد. در این جریان خود شاگرد باید فعال باشد. در این صورت او نه تنها فرضیه‌های علمی را می‌آموزد، بلکه طرز به‌کار بردن روش علمی را فرا می‌گیرد و در جریان تحقیق، روح علمی یا تفکر منطقی را در خود پرورش می‌دهد. او عادات علمی و مهارت‌های اساسی استدلال را می‌آموزد. در ضمن او به رشته مورد بحث علاقمند می‌شود، به تدریج در برابر مسائل غیر علمی نیز از روش علمی استفاده می‌کند و درباره مسائل مختلف از اظهار نظرهای نادرست خودداری می‌نماید (شریعتمداری، ۱۳۵۶). حضرت علی^(ع) در نهج البلاغه می‌فرمایند:

اَوْضَعُ الْعِلْمَ مَا وَقَفَ عَلَى اللِّسَانِ وَ ارْفَعَهُ مَا ظَهَرَ فِي الْجَوَارِحِ وَ الْأَرْكَانِ

بی ارزش‌ترین دانش‌ها در سطح زبان متوقف می‌شود و عالیترین علم دانشی است که در رفتار یا جوارح و ارکان وجود فرد ظاهر می‌گردد^۱.

بنابر این اصل مهم در تعلیم و تربیت این است که با توجه به موقعیت، افراد، و مسائل، از روش‌های مختلف استفاده گردد (شریعتمداری، ۱۳۵۶).

و کار علم این است که به دانش‌آموز کمک کند تا به لایه‌های ساده تا پیچیده‌ی علم دست پیدا کند. علم کشف فعل خداوند است. معلم باید دانش‌آموز را در این کشف یاری کند (مهرمحمدی و معافی، ۱۳۹۳).

قرآن که برای تعلیم و تربیت انسان از جانب خداوند بر او ارزانی شده است؛ حاوی روش‌های گوناگونی در باب تعلیم و تربیت است که در جهت شکوفایی و رشد فطرت آدمی به‌کار رفته است؛ چرا که قرآن زبان فطرت است و با دل انسان سخن می‌گوید و می‌خواهد او را از درون متحول سازد. بدین منظور، از روش‌های متعدد شناختی، عاطفی، و رفتاری استفاده کرده است که می‌توان آن‌ها را به روش‌های شناختی، عاطفی و رفتاری تقسیم کرد (مطهری، ۱۳۶۲).

۱- نهج‌البلاغه، حکمت ۹۲، ترجمه دشتی، ص ۶۴۲.

فنون انذار و تبشیر، پند و اندرز، احترام و تکریم، تشویق و تنبیه، منطوق و استدلال، مجادله و گفت و گو، قصه‌گویی و داستان‌سرایی و نظایر آن شیوه‌هایی هستند که در قرآن کریم به‌کار رفته‌اند (ادیب، پورطهماسبی و تاجور، ۱۳۸۹).

در میان روش‌های تربیتی قرآن کریم، روش تدریس فعال جایگاه ویژه‌ای دارد. زیرا موضوع تربیت اسلامی «انسان» است با همه‌ی معانی، استعدادها و نحوه‌ی نگرشی که دارد. به نظر اسلام، در طبیعت انسان هر استعدادی که یافت می‌شود برای زندگی آفریده شده است. لذا نظام تعلیم و تربیت باید از ابتدا تا انتهای دوره‌ی تربیت، این استعدادها را مورد توجه قرار دهد و آنها را تقویت نماید، رشد دهد و مواظبت کند تا به کمال خود رسیده و ثمر دهد. به همین دلیل، اسلام تربیت را به زراعت تشبیه کرده است و می‌بینیم که چگونه رسول اکرم (ص) ۲۳ سال کار کردند تا توانستند نسلی از صحابه را تربیت کنند. به دلیل فقدان این روش تربیتی مترقی، نظام تعلیم و تربیت جدید، انسانی را می‌پروراند که از بعد اخلاقی یا روانی یا عقیدتی و یا انسانی ناقص است و این نقص در یک بعد یا ابعاد متعدد هر یک از نظام‌های تربیتی جدید مشهود است (عباس نژاد، ۱۳۹۰).

قرآن کتاب علم و عمل است نه کتاب فرضیه و تئوری پردازی، کتابی که قدم به قدم با نوآموزان خود جلو آمده و مفسد و نواقص اعمال آنان را در برابر دیدگانشان قرار می‌دهد تا اینکه خود با چراغ عقل خویش موارد انحراف و اشتباه را دریابد و در صدد اصلاح برآیند. مثلاً خداوند متعال در باب جهاد نخست کلیاتی از قبیل: کتب علیکم القتال... (بقره/۲۱۶) (واجب بودن جهاد) را بیان می‌کند و سپس داستان بدر و احد و جنگ‌های دیگری را که مسلمانان با پیروی از آیات جهاد انجام داده بودند، مطرح می‌کند و نواقص کارشان را که خود مسلمانان نیز در ضمن عمل به آن متوجه شده بودند، گوشزد می‌نماید و به آنان می‌آموزد که در مراحل بعدی از ارتکاب آنها خودداری کنند. قرآن مجید که در طول بیست و سه سال برای تعلیم و تربیت مردم نازل شد؛ آنان را برای انجام اعمال و ادار کرد. و پس از انجام اعمال، آنها را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و صلاح و فساد و اشتباهاتی را که در عمل داشته‌اند بیان کرد و تعلیمات بعدی خویش را با همین تجزیه و تحلیل شروع کرده است (علامه طباطبایی، ۱۳۸۱).

باید اذعان کرد روش تربیتی قرآن با تمام واقعیت و عملی بودنش، با روش‌های عملی دیگر تا حدودی فرق دارد. روش عملی قرآن واقعیت بزرگ‌تری از خواست‌های فطری بشر را شامل می‌-

شود نه واقعیت محدود کوچکی. واقعیت بزرگ‌تری که هم حساب قدرت والاگرائی انسان را می‌کند و هم به استعداد سقوطش آشناست. این واقعیت که پیوسته مورد نظر اسلام است؛ به حساب آوردن انسان می‌باشد در مجموع خود با تمام نیروها و تجهیزاته‌اش، پیوسته انسان را به اوج گرفتن از سطح حیوانی دعوت می‌کند، همیشه به او تکلیف می‌دهد تا برای رسیدن به حد کمالی که در قدرت اوست، بکوشد؛ زیرا انسان فطرتاً از عهده‌ی کارهای بزرگ بر می‌آید و وقتی هدفش رسیدن به کمال شد هر چه بخواهد می‌تواند بکند. از نظر این مکتب تربیتی واقع‌بین، انسان نه از قیاس ملائکه است نه از شیطان، ولی اگر از سطح حیوان فراتر رفت قادر است از ملک هم بالاتر رفته و آن شود که اندر وهم نیاید. اما همین انسان والا مرتبه اگر رابطه‌اش را با خدا گسست و به سرایشی سقوط سیر کرد از شیطان هم در آلودگی آن‌طرف‌تر می‌افتد (قطب، ۱۳۵۲، ترجمه جعفری).

با توجه به اهمیت آموزه‌های قرآنی در رسیدن انسان به هدف نهایی خلقت و حیات طیبه، قرآن به عنوان اولین و مهم‌ترین ارزشهای تعلیم و تربیت در آموزش و پرورش نظام جمهوری اسلامی بیان گردیده است. به طوری که در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، در رابطه با تعلیم و تربیت و مهم‌ترین هدف تربیتی چنین آمده است:

«تعلیم و تربیتی که تحقق بخش حیات طیبه، جامعه‌ی عدل جهانی و تمدن اسلامی باشد و تربیت دانش‌آموختگانی آگاه، متعهد، مؤمن و مزین به کمالات و فضایل اخلاقی و انسانی، مهمترین هدف تربیتی یک جامعه‌ی اسلامی می‌باشد و این امر با به‌کارگیری دستورات و روش‌های تربیتی اصیل اسلامی امکان‌پذیر خواهد شد» (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰).

همچنین در تبیین مبانی نظری این سند، در چرخش‌های تحول آفرین از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب، تأکید اصلی بر فعال نمودن دانش‌آموز و استفاده از روش‌های یاددهی و یادگیری فعال می‌باشد. مهم‌ترین این چرخش‌ها عبارتند از:

- تربیت متربی فعال در محیط‌های تربیتی به‌جای دانش‌آموز منفعل در کلاس درس.

- استفاده از روش‌های خلاق، فعال و گروهی به‌جای روش‌های خشک فردی و انعطاف

ناپذیر.

- کسب شایستگی‌ها در تمام ساحت‌های تربیت به‌جای انباشت اطلاعات و حافظه محوری.

- ایجاد رفاقت جمعی و تعالی بخش به جای رقابت‌های فردی و تنش‌زا (معافی، ۱۳۹۲).

بنابر این، با توجه به اهمیت روش‌های فعال تدریس در تربیت انسان فکور، خلاق و کارآمد و ضرورت توجه به قرآن کریم به عنوان مهم‌ترین منبع روش‌های تربیتی اصیل اسلامی، این سؤال مطرح می‌شود که: روش‌های فعال تدریس در قرآن مجید چه جایگاهی دارد؟ و خداوند متعال در این روش‌ها چه فنونی را به کار برده است؟

از این رو مسأله‌ی اصلی در این پژوهش بررسی جایگاه روش‌های فعال تدریس در آیات شریف قرآن کریم و شناسایی فنون به کار رفته در آنها می‌باشد.

۱-۳ اهمیت و ضرورت تحقیق

جهان کنونی با پیشرفت‌های اعجاب‌انگیز فنی و صنعتی خود، انسان امروز را در برابر اوضاع و شرایط بسیار پیچیده‌ای قرار داده است. موفقیت‌های پی در پی و شگفت‌انگیز علمی و فنی، این وسوسه را در انسان عصر جدید تقویت کرده است که گویا می‌تواند نسبت به وجودی ماوراءالطبیعه که از طریق حواس قابل ادراک نیست بی‌نیاز باشد. سکولار شدن علم و دانش و خطر مادی شدن جهان از سوی تفکر مبتنی بر عقلانیت ابزاری، جنبه‌های حسی و عاطفی انسان و ارتباط مستقیم و بی‌واسطه‌ی او با جهان هستی و خدا را با خطری جدی روبه‌رو ساخته است. حال پرسش اساسی این است که مدرسه چگونه می‌تواند این جنبه‌ی روحی و معنوی انسان را در برابر این اوضاع پر آشوب حفظ و تقویت کند؟ اگر چه وظیفه‌ی مدرسه در اصل چیزی جز پرورش همه‌ی ابعاد وجودی دانش‌آموز با همه کلیت و تمامیت آن نیست، اما چنین به نظر می‌رسد که در مدارس، تنها به بعد عقلانی و شناختی دانش‌آموز توجه می‌شود و از دیگر ابعاد وجودی او به ویژه بعد روحی و عاطفی غفلت می‌شود و این در حالی است که به خصوص در عصر تکنولوژی و فناوریهای جدید، پرورش جنبه‌های روحی و عاطفی و تقویت قدرت تفکر و تأمل در دانش‌آموز برای یافتن خویشتن خویش به ضرورتی فوری و حیاتی تبدیل شده است (مهرمحمدی، ۱۳۹۱).

در شرایط امروز که وسعت اطلاعات موجود، با توانایی افراد در استفاده از آن همخوانی ندارد، معلم نباید به مثابه یک مخزن دانش، تنها به سخنرانی و انتقال اطلاعات بپردازد، بلکه

باید در افزایش مهارت تفکر و استدلال شاگردان خود بکوشد و آنان را از مرحله‌ی حفظ کردن مطالب به مرحله‌ی تفکر سوق دهد و در یافتن راه حل مناسب که اساس یادگیری توأم با فکر است تعلیم دهد. معلم باید بکوشد در کلاس شرایطی به وجود آورد که در آن دانش‌آموزان یاد بگیرند و براساس آموخته‌های خویش عمل کنند. تدریس حرف زدن نیست، بلکه فرایندی بیرونی و شامل سلسله فعالیت‌هایی است که معلم با اجرای آن‌ها یادگیری را سرعت می‌بخشد. درست است که به تعداد معلمان، روش‌های تدریس وجود دارد، اما هر معلمی در تبیین روش مورد استفاده یا دلخواه خود به شیوه‌ی سازگار با آن نیاز دارد. بدین ترتیب او خواهد توانست با بررسی شیوه‌ها به محاسن و معایب هر یک پی ببرد و روشی انتخاب کند که با اهداف و محتوا و توانایی فراگیران هماهنگی داشته باشد و در تدریس مؤثر و کارآمد وی مفید واقع شود.

نتایج پژوهش‌های مختلف (دویل^۱، ۱۹۸۵ و اورستون^۲ ۱۹۹۵) نشانگر این واقعیت است که اتخاذ روش تدریس مناسب از سوی معلم و توجه او به مسایل احساسی - عاطفی و ایجاد روابط انسانی مناسب با احترام متقابل، نقش اساسی در ایجاد انگیزه دارند (فتیحی‌آذر، ۱۳۹۱).

با توجه به این که در کشور ما، سالانه بودجه‌ی هنگفتی صرف آموزش در دوره‌های مختلف تحصیلی می‌شود؛ بهتر است که در آموزش از روش‌هایی استفاده شود که کارایی بیشتر و بهتر داشته باشند (ادیب‌نیا، ۱۳۸۹).

بنابر رویکرد جدید تعلیم و تربیت عصر صنعتی، راه حل عصر اطلاعات نیست و نمی‌تواند جوانان امروز را برای جهان پیچیده‌ای که در انتظار آنان است، آماده کند؛ بنابراین باید در آموزش دانش‌آموزان از روشی استفاده کنیم که تجزیه و تحلیل حقایق علمی را به آنان بیاموزد تا بتوانند نظریه‌های جدیدی را تولید و سازماندهی کنند؛ حقایق موجود را مقایسه و استنتاج کرده، مسائل را ارزشیابی و حل نمایند و از عقاید خود به طور منطقی و مستدل دفاع کنند. ما باید روش‌های تدریسی را بیابیم که «روش تفکر» را به دانش‌آموزان بیاموزد (شعبانی، ۱۳۸۲).

۱. Doyle

۲. Everston